

La renovació pedagògica a les Illes (1909-1936)

Antoni J. Colom

I. INTRODUCCIÓ

El coneixement de les noves idees sobre l'educació, fonamentades bàsicament en l'activitat i en el desenvolupament d'una escola on el nen i la seva llibertat són els veritables protagonistes —el que a casa nostra es denomina moviment de renovació educativa—, s'originà a les Illes pels efectes d'aquests quatre vectors:

- a) La publicació, a partir de 1873, d'*El Magisterio Balear*, primer intent de premsa professional a Mallorca duit a terme, fins a l'any 1936, gràcies a l'associació de mestres de les Illes. Ben prest aquesta publicació es va distingir per l'acurada defensa dels drets professionals dels docents illencs i per servir de plataforma a la innovació i renovació educativa, fonamentalment, mitjançant la publicació d'articles i d'experiències sobre els darrers plantejaments educatius europeus i americans; d'aquesta manera, temàtiques tals com l'activisme, els inicis del psicologisme i de la psicopedagogia, etc. varen veure la llum per primera vegada a l'illa a través de les pàgines d'*El Magisterio Balear*.
- b) L'aplicació a Mallorca de la pedagogia pròpia de la Institución Libre de Enseñanza, de Madrid, i de les idees de l'equip encapçalat pel senyor Francisco Giner de los Rios. Des del 1879 i fins al 1936, a Pollença, a través de la seva Institución Libre de Enseñanza, fundada per Guillem Cifre de Colonya, antic col·laborador a la ILE madrilenya de Giner; i des del 1880 i fins al 1887, a Palma, mitjançant la Institución Mallorquina de Enseñanza, que dirigí el senyor Alexandre Rosselló amb col·laboració de Mateu Obrador, la pedagogia mallorquina comptarà amb dues primerenques experiències renovadores que seran molt importants a l'hora de motivar els mestres mallorquins vers els camins de la renovació educativa. Per una altra banda, les idees de Froebel, la importància pedagògica del joc, l'ensenyament mitjançant el medi, l'aplicació d'una disciplina absolutament permissiva, la supressió de notes i avaluacions, etc., seran aportacions degudes a la influència del moviment institucionista a les Illes.
- c) L'evolució de les idees pròpies de l'higienisme social, que donarà lloc, encara en ple segle XIX, a la pràctica de la gimnàstica a l'escola, a la implantació a l'aula dels treballs manuals i a l'organització de colònies escolars, fonamentalment a partir del 1893, essent aquests fets els primers que donaran peu per poder parlar de veritable activisme dins l'educació illenca, si bé es tractarà, com hom pot veure, d'un activisme parcial, enfora doncs dels mètodes que feren de l'escola un sistema íntegrament actiu.
- d) Els viatges; en efecte, potser a causa del seu aïllament, a Mallorca, es dona el costum de subvencionar viatges a mestres destacats per tal que coneguessin de primera mà i directament les experiències pedagògiques més avançades d'Europa. Aquesta tradició, en tenim constància, havia començat ja al primer terç de segle i, òbviament, continuà a l'època a la qual ens referim. En aquest sentit, cal destacar el viatge del mestre Miquel Porcel i Riera, una de les figures renovadores de l'educació a casa nostra més senyeres, que el 1882 li possibilità conèixer, pedagògicament parlant, França, Alemanya, Bèlgica i Suècia. Aquest coneixement directe es repetirà altres vegades amb viatges de mestres, tals com els duits a terme el 1887, 1911, 1912, 1921, etc.

En una segona etapa, hi haurà uns altres elements d'incidència dels quals també cal fer esment malgrat que els aires renovadors eren ja presents en la pedagogia mallorquina. Faig referència a les institucions oficials de caire pedagògic de l'illa, que contribuïran, al voltant dels anys vint i sobretot a partir d'aquesta data, a generalitzar la renovació educativa a casa nostra. Vull, aleshores, referir-me en primer lloc a la inspecció d'ensenyament primari que tindrà el gran protagonisme renovador amb la vinguda a l'illa de l'inspector Joan Capó, sobretot quan el 1924 sia nomenat inspector en cap. Per altra banda, l'Escola Normal de Palma, que al voltant dels anys vint, i quan les seves càtedres sien ocupades per les primeres promocions del professorat format a l'anomenada Escuela Superior del Magisterio de Madrid, ben influenciada per la pedagogia institucionista, pròpia de la ILE, es convertirà també en un veritable focus d'innovació pedagògica que de fet afectarà totes les promocions de mestres fins al 1936.

L'arribada del nou segle significarà, doncs, el període de maduresa d'aquests vectors assenyalats i en conseqüència l'arribada a l'arxipèlag de la teoria i de la pràctica dels mètodes propis del moviment internacional de l'Escola Nova. Nosaltres presentarem les línies més interessants d'aquestes influències tot dividint la nostra aportació en dues etapes o èpoques, que més o menys corresponen, la primera d'elles, a la incidència dels vectors primerencs abans assenyalats i la segona, quan ja el moviment de renovació rep el suport de les institucions pedagògiques oficials instal·lades a l'illa, fonamentalment de l'Escola Normal i de la Inspecció d'Ensenyament, tal com també havíem insinuat.

2. ELS INICIS DE LA RENOVACIÓ EDUCATIVA, FINS AL 1918

A les Illes, i tal com evidenciem, almanco en aquests primers anys de coneixement i pràctica dels mètodes innovadors, el protagonisme educatiu de caire renovador es trobarà en mans dels mestres públics. Ells seran els vertaders protagonistes de la nostra història, perquè tanmateix, en desenvolupar-se sols molt minsament, no sols els capitals sinó també la ideologia o l'esperit burgès, l'escola privada i els models burgesos d'educació no tindrán entre nosaltres prou força com per significar-se pedagògicament, màxim quan, generalment, la burgesia illenca serà significativament conservadora, deixant per tant la responsabilitat educativa de la seva descendència en mans de les escoles de l'església.

En aquest sentit, i per tal d'explicar el paper principal que jugaren els mestres, cal dir que el propulsor principal de la renovació educativa a Mallorca en aquesta primera època fou el senyor Miquel Porcel i Riera, el qual ja havíem esmentat. El Sr. Porcel, fins a la seva mort, el 1932, i mitjançant els seus viatges i l'adopció de la pràctica escolar renovadora (sabia francès i anglès), fou, des del seu càrrec de director de l'escola annexa a la Normal de Palma, i per tant com a professor de pràctiques d'ensenyament de la mateixa Escola Normal, un constant introductor de la nova saba educativa, que afectava tots els estudiants de magisteri de les Illes. Òbviament, aquesta incidència tant perllongada sobre gairebé tots els nostres docents es convertirà en un punt fonamental per tal d'entendre la significació que arribà a tenir a Mallorca la renovació educativa. Ell serà l'introductor, a la segona dècada de segle, de Decroly a l'escola pública i ell continuarà sent l'animador de les antigues colònies escolars que arribarà a popularitzar de forma important entre nosaltres. Per una altra banda, modificarà, tot actualitzant els continguts i didàcticament, els llibres de text en

publicar els que popularment s'anomenaren *Graus Porcel*, dels quals arribarà a vendre més d'un milió d'exemplars a tot Espanya i a Amèrica.

També caldria parlar de dos mestres que exercien a Palma en tant que vertaders dinamitzadors dels seus companys; faig referència a Bartomeu Terrades (de l'escola de Llevant) i Gabriel Comes (de la de Sta. Catalina), que per cert continuaren amb la tradició viatgera ja que becats per l'Ajuntament de Palma visitaren, a partir d'octubre del 1911, França, Itàlia, Suïssa i Alemanya, per espai de gairebé dos mesos. D'arribada a l'illa iniciaren una tasca de difusió de les noves perspectives tot explicant, mitjançant cursets i conferències, el que havien vist i après als seus companys de professió. Per cert que Gabriel Comes era el pare de Margarida i de Joan Comes; Margarida arribarà a ser professora de la Normal de la Generalitat de Catalunya i es distingí pels seus estudis sobre la renovació de la didàctica de les ciències naturals, i Joan, per la seva part, fou inspector d'ensenyament i introductor, mitjançant la publicació d'obres a les millors editorials pedagògiques del país, de diversos mètodes de l'Escola Nova, tal com *El sistema Winnetka en la pràctica*.

Per aquesta mateixa època, començaments del 1912, un altre mestre públic, el senyor Rufino Carpena, a Lluçmajor, parlava i aplicava el que ell denominava *l'ensenyament viscut*, o activisme pedagògic de caire pragmàtic i utilitarista de clara inspiració anglesa; així mateix, començaria la publicació d'una revista escolar, *Educacionista*, que a mode de precedent freinetià era redactada i elaborada pels mateixos escolars.

En aquest ambient d'inquietuds i que com es veu s'estenia arreu de l'illa, no cal estranyar-se de la publicació, el mateix any del 1912, al setmanari de la vila d'Andratx, d'un article, signat pel metge del poble —Pere Ferrer i Pujol— sobre la vida i l'obra de Maria Montessori, en el qual es feia palès el biologicisme i higienisme encara imperant en molts dels postulats pedagògicorenovadors d'aquests moments.

Pel que fa a l'enfocament de caire més psicologista, a més de la tasca continuada que en aquest sentit feia *El Magisterio Balear*, cal dir que, ja el 1913, es comptava a Mallorca amb una traducció al català del test de Binet i Simon, si bé no serà fins al 1918 quan es comencin a desenvolupar entre nosaltres els primers treballs de psicopedagogia experimental, de mans del senyor Francesc Bello, catedràtic aleshores de Psicologia de la Normal de Palma.

Per altra banda, el 1914, podem afirmar que el magisteri mallorquí està assabentat de les experiències de la pedagogia catalana duita a l'Escola del Bosc de Montjuïc, de les experiències dels mestres gironins al grup escolar d'aquella ciutat; es feien, a més, conferències sobre Decroly i la globalització, s'estava al dia dels mètodes propis de la subnormalitat, es tenia esment de les innovacions que arreu d'Europa s'estaven aplicant i s'organitzaven tallers i cursets de caire pràctic sobre els jardins d'infants, les noves didàctiques del dibuix, del cant i de la música a les escoles, etc. Fins i tot, aquest mateix any, l'Ajuntament de Palma sol·licitava permís al rei Alfons XIII per tal d'inaugurar una escola a l'aire lliure al bosc de Bellver, tot imitant l'experiència barcelonina.

Així mateix, ja a la primera Escola d'Estiu que se celebrà a Barcelona (1914), assistiren dues mestresses mallorquines, Josefina Bauzà Pérez i Rosa Estaràs Valeri, on aprengueren la pràctica del

mètode Montessori, que tot seguit, de retorn a l'illa, començaren a aplicar a les seves escoles, sols un curs més tard de la seva primera aplicació a Espanya, en el si de la Casa de la Maternitat, de la Diputació de Barcelona.

També per aquells mateixos anys tenim constància de l'aplicació del mètode montessorià a l'escola privada, en concret a l'Escola La Milagrosa de Can Capes, que era regentada per les monges missioneres. Així mateix, en el parvulari de la Missió, regentat pels pares Paüls, envers el 1918, l'aplicació de Montessori era gairebé completa, puix sabem dels seus plantejaments didàctics aplicats a l'escriptura, a la lectura, al càlcul, a l'educació sensorial, a les lliçons de silenci, a la higiene, al cant i a la disciplina. A poc a poc, almanco aquí, a Mallorca, la metodologia renovadora es va anar reproduint d'una forma molt curiosa, ja que, malgrat les normals excepcions, en general, la pedagogia decrolyniana es va desenvolupar, fonamentalment, en el si de l'escola pública, en canvi la pràctica montessoriana fou més pròpia de l'escola privada.

Paral·lelament a aquest desenrotllament de les metodologies actives i dels mètodes propis del moviment renovador, a Mallorca s'anava desenvolupant la seva gran tradició higienista, fonamentalment en els dominis de l'educació no formal. Les Colònies Escolars es desenvolupaven arreu, i fins i tot el mètode dels escoltes, ideat per R. Baden Powell en el 1907, era ja aplicat a l'illa abans del 1913 per agrupaments laics, la qual cosa va fer que des del bisbat, aquest mateix any, i per tal de frenar la influència laica, s'organitzessin grups escoltes confessionals baix la denominació dels Al·lots Guaites.

A les illes menors la renovació no sorgeix de principi amb la mateixa força que a Mallorca, i gairebé diríem que amb significacions diferenciades; així, el cas de Menorca presenta dues opcions de renovació ben distintes; una d'elles, més paral·lela a la mallorquina, fou protagonitzada també per un mestre públic, Joan Benejam, de Ciutadella, que des de posicions clarament influenciades per la pedagogia de la ILE evolucionarà cap a mètodes actius de caire globalitzat —Decroly— i sobretot intentant renovar les metodologies pròpies de l'aprenentatge d'adults, al qual es dedicà en cos i ànima, publicant fins i tot material didàctic així com revistes especialitzades, per tal de facilitar les tasques d'alfabetització. De tota manera els seus viatges a l'estranger així com els contactes que tenia amb mestres catalans i mallorquins fan de Benejam el veritable protagonista a l'hora de parlar de la inclusió de les metodologies de caire bio-higienista a Menorca així com de l'activisme metodològic. A més, la seva militància política en el si del partit republicà federalista farà que la seva activitat pedagògica tenguí sempre una transcendència social molt important. Per altra banda, cal parlar de l'altra opció de renovació que ens ofereix Menorca; em referesc a la pedagogia obrerista, de tendència anarquitzant, que arribà a tenir en aquesta illa molta més influència i presència relativa que a Mallorca. Cal tenir present que gairebé a tots els municipis (Maó, Alaior, el Mercadal i Ciutadella) s'obriren escoles d'aquest tipus, i que efectivament representaren una alternativa pedagògica més dinàmica i innovadora que l'escola pública: educació racionalista i integral, escola a l'aire lliure i estima a la natura, laïcisme, coeducació, practicisme i iniciació laboral, llibertat (escoles sense notes i sense premis ni càstigs), iniciació musical i teatral, etc. conformen, potser, les notes més característiques d'aquest moviment pedagògic, obrerista i renovador, que es perllongà a Menorca fins al 1936.

A Eivissa, la renovació serà realment molt minsa, i sols es pot parlar de la figura del mestre Antoni Albert i Nieto, que estendrà el seu protagonisme educatiu des del 1890 fins a l'inici de la Guerra

Civil, al front del seu propi col·legi així com des de la secretaria del “Casino” republicà local. La seva pràctica escolar s'assentarà bàsicament en l'higienisme, la pràctica de l'educació física, l'aplicació del mètode cíclic i, com a aspectes més importants, la posada en funcionament d'una cooperativa escolar i la direcció de la primera colònia escolar el 1934. Com es veu, a Eivissa, la innovació es troba molt més alentida, a causa, òbviament, d'un desenvolupament social de caire liberal molt més feble, lent i tardà.

3. CAP A UNA ESTRUCTURA ILLENCA DE RENOVACIÓ EDUCATIVA

A partir del 1918, el que s'anava aconseguint un poc per l'interès dels mestres, o per les motivacions rebudes mitjançant les pàgines d'*El Magisterio Balear* o per la tradició que ja venia d'anys enrere dels viatges a l'estranger es convertirà ara en l'objecte d'una tasca conscient, sistemàtica i gairebé desenvolupada i propiciada des de les institucions pedagògiques de caire oficial. Fonamentalment, serà l'Escola Normal, que s'encarregarà de la formació inicial del magisteri, i la Inspecció, que servirà d'estímul continuat en l'adaptació del magisteri a les noves perspectives pedagògiques. Es tractarà, doncs, d'anar implantant una infraestructura ben coordinada per tal que la renovació educativa arribi a ésser la pedagogia comuna i oficialitzada a les Illes.

I tot això, es desenvoluparà amb el recel del conservadorisme majoritari, sempre permanent i vigilant —tal com es demostrà amb els aplecs i actes que se celebraren en contra de les escoles laïques, a la mort de Ferrer i Guardia—, però que, en definitiva, i en aquesta nova etapa de la nostra educació, mai no va poder reaccionar vist el nivell de professionalisme, de “raó pedagògica” i de seny que en tota ocasió demostraren els mestres i les autoritats pedagògiques.

Pel que fa a l'Escola Normal, hem de reafirmar que a partir de la dècada dels anys vint comptà amb un esplet de professors que revolucionaren la formació del nostre magisteri, de tal manera que la pedagogia activa es convertirà en la pedagogia que s'ensenyarà i s'explicarà a les seves aules; Decroly i Montessori seran integrats als programes així com els principis i fonaments psicopedagògics de l'escola nova, de manera que la mateixa activitat i, en definitiva, els eixos que il·lustren el sentit educatiu de la renovació s'aplicaran i serviran d'elements formadors dels futurs mestres dins la mateixa Normal. Fruit d'aquesta tasca és que ara trobarem experiències d'aplicació metodològica renovadora a molts pobles de l'illa, deixant Palma, en aquest sentit, de gaudir de tot protagonisme (cas de Sóller, Santanyí, Campanet, Sencelles, Pollença, Artà, Son Servera, etc.).

Per una altra banda, cal tenir present que serà el mateix any del 1918 quan gràcies als quefers de l'inspector Joan Capó s'inaugurarà un Museu Pedagògic a Palma que des d'aleshores farà el paper de nau insígnia de la nostra renovació educativa, coordinant les tasques i donant a conèixer les noves perspectives que s'anaven produint en el camp de l'educació. El Museu estava coordinat no sols per la inspecció sinó també, molt conscientment, pel professorat de la Normal en un bon exemple de coordinació entre institucions que tanmateix cercaven el mateix. Es tractava d'un centre que tengué una biblioteca pública i circulant de més de cinc mil volums, que rebia publicacions pedagògiques de l'estranger, amb material didàctic modern i innovador que posava a l'abast dels mestres, que desenvolupà una activitat formadora constant, que motivà els mestres

envers la recerca psicopedagògica, tot creant un laboratori de psicopedagogia i publicant una revista —el *Butlletí*—, que organitzà cursos i conferències, que va promoure visites, excursions i intercanvis de mestres amb altres de la Península i que promogué colònies, missions pedagògiques, premis per a mestres i alumnes, etc.; o sia, parlar del Museu Pedagògic de Palma implica referir-nos a un centre dinàmic i actiu que fou conegut arreu d'Espanya, i del qual fins i tot Decroly s'admirà.

També cal dir que es coneixien els postulats de Claparede o de Barth, s'estava al dia de les recerques de l'Institut J. J. Rousseau de Ginebra, es publicaven treballs sobre *La Comunitat Escolar Lliure*, de P. Geheb, o sobre Wyneken. La psicometria estava a l'ordre del dia —no oblidem els treballs de F. Bello, tant a la Normal com al Museu— així com l'estudi psiquiàtric de l'infant, fins a tal punt que Joan I. Valentí —mestre i psiquiatra— organitzà un seminari permanent sobre aquestes qüestions en el qual participà reiteradament Emili Mira i López.

Així mateix, i també per obra i gràcia de Capó, les Illes prest comptaren —des del 1917— amb el seu propi model de perfeccionament del professorat, aportant una estructura organitzativa i en definitiva un model d'encontre entre els mestres ben diferent a les Escoles d'Estiu; faig referència als Cursos de Perfeccionament, que amb un sistema d'internat i itinerant —es desenvolupaven en diverses poblacions de l'illa— acompliren la funció de l'actualització pedagògica dels nostres mestres.

La renovació educativa prest fou, més que una consigna, la cuolla dels mestres illencs. Continuaren els viatges per Europa, els mestres mallorquins encapçalats per Capó eren rebuts per les personalitats pedagògiques suïsses i belgues; Decroly mateix els va convidar i aviat les relacions personals foren una realitat. En aquest clima no ha d'estranyar-nos que ja a la primera reunió de mestres freinetistes —que convocà H. Almendros a Lleida— hi figuressin mestres mallorquins que aplicaven les tècniques Freinet a les seves escoles, i que igual que a Barcelona, el 1932, s'iniciés a l'illa l'aplicació del mètode de projectes, experiència que fou visitada per Fernando Sainz, aleshores cap dels Serveis de la Inspecció de l'Estat, o que fos un mestre mallorquí el que introduís les fitxes del mètode Mckhinder, o que els mitjans audiovisuals s'utilitzessin des de l'any 1920. Tot un cúmul d'activitats i de mestres —en aquests moments sabem que com a mínim un 20 % del professorat de les Illes participava directament i com a protagonistes en accions de renovació educativa— que aniran canviant no sols el panorama escolar sinó fins i tot el paper social de la pedagogia.

I és que el magisteri, cada vegada més, era acceptat intel·lectualment i era present en els moviments ciutadans i culturals de l'illa. Cal tenir present que en la *Resposta als catalans del Missatge dels intel·lectuals catalans als mallorquins*, que es va fer públic el juny del 36, més de vint-i-cinc sotassignats eren docents, el que implica parlar d'un 18 % dels que hi varen donar suport. L'Associació per la Cultura de Mallorca (així com la seva revista *La Nostra Terra*) és un altre bon exemple de la nostra afirmació fins a tal punt que en el seu si es creà una secció —Jovintut Escolar— d'absolut caire pedagògic. A més, Capó sempre s'encarregà que la pedagogia fos present a la societat i fins i tot al carrer. Programes d'alfabetització, trobades infantils multitudinàries de marcat caràcter nacionalista, festes escolars als pobles que implicaven tots els seus habitants, plantacions massives d'arbres per part dels mestres i dels escolars, participació dels pares i de les autoritats en els projectes educatius, entre ells, la construcció de més de 60 escoles en sols deu anys (1926-36), per tal que

el mestre disposés d'una infraestructura plenament adaptada a les necessitats de l'escola nova, etc. Són algunes de les fites que a bon segur evidencien el clima "pedagògic" que es visqué a les Illes per aquests anys. Gràcies a aquesta tasca, a les Balears encara es poden trobar unes esplèndides construccions escolars de caràcter molt específic, gairebé totes elles seguint els criteris estètics de l'arquitectura regionalista mallorquina, que volia significar el necessari arrelament que l'educació ha de tenir als valors propis i a la cultura de l'entorn.

També l'Ajuntament de Palma, i no parlem ja a l'època republicana, s'engrescarà en els plans reformadors, i tant el seu batle, Emili Darder, d'Esquerra Republicana, com el regidor d'educació, el socialista Andreu Crespí, aplicaran, a més d'una bona política de construccions escolars, una altra de benestar escolar realment exemplar: control dels aliments dels menjadors escolars, dotació de material a les escoles, colònies d'estiu, aplicació d'un servei sanitarioescolar, etc., seran les fites més destacades a una ciutat que durant aquests anys analitzats sempre tengué esment de la importància de l'educació.

Fins i tot, i això és difícil de trobar en els nostres indrets culturals més pròxims, part de les reformes urbanístiques de Palma en el primer terç del segle XX es plantejaren en un sentit i amb una estètica determinada per raons escolars; malgrat els canvis de plans d'actuació urbana que sofrí la ciutat en el període del franquisme, encara és ben visible que enfront de la mar, tant al llevant com al ponent de la ciutat i com a culminació del cordó viari que envolta la ciutat antiga —les actuals i genèricament conegudes *Avingudes*— es construïren dues escoles, amb una àmplia zona verda que es perllongava fins a la costa. L'educació i l'escola, doncs, volien ésser el nexa d'unió entre la ciutat antiga i la nova, entre el passat i el futur; el símbol, en definitiva, d'una ciutat que a un moment donat de la seva història va adquirir la seva peculiar forma per tal que l'escola fos la protagonista d'una societat que també va creure que mitjançant l'educació els pobles serien més lliures i, en definitiva, més fidels a ells mateixos.